

Berényi Mária

A nagy mecénás

A Gozsdu Alapítvány története és szerepe a magyarországi román értelmiség formálódásában (1870–1918)

A magyarországi románság nagy mecénása, Gozsdu Manó (Emanuil Gojdu) macedoromán kereskedőcsaládból származik. Apai ágon Macedóniáig nyúltak vissza gyökerei, a Gozsdu család ugyanis 1769-ben a török veszedelem elől menekült el Moscopolis városából, amely ma Albánia területén található. Útjuk először Lengyelországba vezetett, de jó két évtizeddel később – több görög és macedoromán kereskedőcsaládhoz hasonlóan – Magyarországon telepedtek le. A Gozsduk Miskolcon találtak otthonra, ahonnan a család egyik ága Nagyváradra költözött. E családból származik egyébként az elmagyarosodott író, hírlapíró, Gozsdu Elek is.¹

Gozsdu Manó 1802. február 9-én született Nagyváradon. A nagyváradi román iskolában, majd a helyi katolikus gimnáziumban tanult, utána pedig a jogi akadémiára jelentkezett. Egy évvel később Pozsonyba ment tanulni, ahová Szlemenics jogtanár országos híre vonzotta. Tanulmányait 1823-ban fejezte be Pesten, ahol királyi táblajegyzővé avatták. Huszonkét éves volt, amikor ügyvédi oklevelet szerzett. Három évig Vitkovics Mihály pesti ügyvéd, a szerb és magyar nyelven verselő költő irodájában dolgozott. Vitkovics házának rendszeres vendégei voltak a magyar irodalom akkori jelesei, köztük Kazinczy Ferenc, Virág Benedek, Berzsenyi Dániel, a Kisfaludyak és Fáy András. Az ifjú Gozsdu, a házigazda barátjaként és munkatársaként, szintén részt vett ezeken az összejöveteleken. Barátságot kötött meghívott irodalmárokkal, s rajtuk keresztül megismerkedett a magyar irodalommal is. Ő maga is közreadott néhány magyar nyelvű költeményt a *Szépliteraturai Ajándékban* (1826).² Gozsdu ugyanakkor a Grabovsky házában működő román irodalmi szalont is látogatta.

Háromévi gyakornokoskodás után Gozsdu önálló ügyvédi irodát nyitott. Ő volt az első ügyvéd, aki 1826-ban – az addigi latin helyett – magyar nyelvű keresetlevelet adott be a pesti és budai tanácsokhoz. Figyelemre méltó volt ez a tett, hiszen az ikervárosokban évszázadok óta a latin volt a törvénykezési nyelv,

¹ Teodor Neș, *Figuri bihorene. Emanuil Gojdu (1802–1870)*, in: „Familia”, 1934, Nr.2., 23–24.

² A *Szépliteraturai Ajándékban* megjelent Gozsdu Manó verseiből kettőt mutatunk be, kuriózumként (l. melléklet).

s még inkább különleges lépés, mivel Gozsdu románként vallotta magát.³ A korabeli újság úgy könyvelte el ezt a lépést, hogy hazánk fővárosában ez a román származású ügyvéd a magyarosodás fejlődését segítette elő a szenátorok és ügyvédkollégák nagy csodálkozására. Ő azonban nem elégedett meg ennyivel: a pesti görög–román egyház németül vezetett jegyzőkönyveinek magyar nyelvű szerkesztése is az ő nevéhez fűződik. A görögök addig nem ismerték el a román, a románok pedig a görög nyelv elsőségét, s ezért írták németül az okmányait. Az 1836-ban már előkelő ügyvédként és befolyásos személyiségként számon tartott Gozsdu Manó erős pártot alapított a német nyelv „leváltására”. Kezdeményezése sikerrel járt.

Rövid idő elteltével Gozsdu lett az egyik legkeresettebb ügyvéd Pesten. Védőbeszédeit hazai és külföldi szaklapok is közölték, őt magát példaként állították a pesti és pozsonyi egyetem jogi karának hallgatói elé. Vállalkozó szellem lévén, Gozsdu hamarosan jelentős bankbetétek felett rendelkezett, különböző ingatlanokat, részvényeket vásárolt Pesten. 1832-ben harmincezer forintért megvásárolta Wilhelm Sebastian Király utcai házát, majd a körülötte levő telkeket is megvette. 1854-ben parcellázta ezeket, és egy sor üzletet épített a háza körül.⁴ Ez a rész a mai napig is a *Gozsdu-udvar* nevet viseli. A későbbiekben is ingatlanokba fektette a vagyonát, amely egyre nőtt.

Gozsdu a pesti román kultúra legnagyobb mecénása lett. Elég korán pártfogásba vette a román irodalmat, pénzzel támogatta a Budai Egyetemi Nyomda román nyelvű műveit. A pesti macedoromán iskola tanítója, Ștefan P. Niagoie által kiadott *Calendarul Românesc* és a Zaharie Carcalechi szerkesztette *Biblioteca Românească*t nemcsak pénzelte, hanem írt is ezekbe a kiadványokba.⁵

Az 1848-as események során Gozsdu Manó a politikai porondon is színre lépett. Május 21-én az ő házában gyűltek össze a románok, ahol két jelentős dokumentumot, memorandumot is elfogadtak. Ez a gyűlés bizalmat szavazott a Batthyány-kormánynak. 1849 novemberében, az akkori kormány – mint született románként – felajánlotta neki a Bihar megyei császári biztosi tisztséget, ő azonban nem érezte magát erre alkalmasnak, és ügyesen kitért a megtiszteltetés elől.

Az októberi diploma közzététele után, 1860-ban, Gozsdut Krassó vármegye főispánjává nevezték ki s a főrendiház jegyzőjévé választották. A felirati vitában kitűnő beszédet tartott. Nem sokáig maradt főispán. Az 1861-i országgyűlés feloszlata után ugyanis Magyarország kancellárja az összes főispánt megkérdezte: hajlandók-e végrehajtani az intézkedéseit. Gozsdu azt válaszolta neki, hogy: „...ha egy alkotmányos főispán egy nem alkotmányos kormány abszolutisztikus intézkedéseit hajtja végre, az nem tekinthető alkotmányos főispánnak és mintsem, hogy ilyenek tekintsem, inkább lemondok.”⁶

Az országgyűlés feloszlata után rövid időre visszavonult a politikától, és leginkább a jogászai pályának szentelte életét. A gazdaság egyes szféráiban már

³ *Enciclopedia Română*, vol. II., 588.

⁴ Ioan Lupaș, *Emanuil Gozsdu, 1802–1870. Originea și opera sa*, in: *Analele Academiei Române, Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, Tom XXII, 1939–1940, 714.

⁵ *Ibidem*

⁶ Huszár Antal: *A magyarországi románok*, H. és é. n., 631.

otthonosan mozgott. Elnöke lett a *Pesti Biztosító Társaságnak* és a *Concordia Gőzmalom Társaságnak*.⁷

1865-ben a Bihar vármegyei Tenke választókörzetében országgyűlési képviselőnek választották. Ezen időszakban érelődött benne, hogy vagyonának egy részét román kulturális célokra fogja hagyni. Ezt látszik igazolni az a körülmény, hogy a választóknak arra a kiáltására, hogy „Éljen Gozsdu!”, azzal felelt, hogy „Gozsdu csak addig éljen, amíg a román népért él.” Az országgyűlésben Deák Ferenc politikájának híve volt. (A „haza bölcséhez” egyébként régi barátság fűzte.) Politikusként Gozsdu a románok és magyarok békés együttműködéséért küzdött, noha voltak olyan románok, akik ezért a törekvéséért renegátnak tartották. Többször hangoztatta a két nép közötti ellenségeskedés veszélyét, a főrendiházban tartott híres beszédében többek között ezeket mondta: „Az isteni gondviselés, maga a világ népeinek Istene tűzte ki a magyar és román nemzetnek azon rendeltetését, hogy együtt kell nekik egy örökké tartó frigyen élniük, egymással van dicső jövőjük, egymással szemközt mindkettőjüknek veszniük kell.”⁸ Gozsdu nagyon jó szónok volt, beszédei megjelentek az *Országgyűlési Naplóban*.⁹

1869-ben Gozsdu-t a legfőbb ítélőszék bírójává nevezték ki. Betegsége miatt csak pár hónapig maradt ebben az állásban, 1870. február 3-án elhunyt. A Kerepesi temetőben helyezték örök nyugalomra.

Az 1869. november 4-én megalkotott végrendeletében vagyona jelentős részéből létrehozta a saját nevét viselő magánalapítványt, amely ösztöndíjakkal segítette a magyarországi és erdélyi görögkeleti vallású diákokat. A kuratóriumot a mindenkori nagyszebeni román ortodox érsek, az erdélyi és magyarországi román görögkeleti püspökök, valamint három ortodox vallású világi férfi alkották,¹⁰ az alapítvány vagyonát pedig a nagyszebeni ortodox érsekség pénztára kezelte. A Gozsdu Alapítvány vezetősége az alapító halála után 32 évvel, 1902-ben építtette a Király utca 13. és a Dob utca 16. szám közötti épületeket és az azokat összekötő udvarokat, Czigler Győző tervei alapján. (Az udvarban máig a Budapesti Román Ortodox Egyházközség parókiája működik.)

Az alapítvány 1870. április 23-án kezdte meg működését Budapesten, az

Eredeti síremléke
a Kerepesi temetőben

⁷ Márki Sándor, *Bihar megyei román írók*, Nagyvárad, 1881, 62.

⁸ Szinyei József, *Magyar írók*, IV. köt., 1333.

⁹ Maria Berényi, *Viata și activitatea lui Emanuil Gojdu (1802–1870)*, Giula, 2002, 93–109.

¹⁰ Matei Voileanu, *Testamentul lui Emanuil Gojdu*, Sibiu, 1899, 22.

Erdélyi Ortodox Nemzeti Kongresszus (a későbbi erdélyi ortodox mitropólia) védnöksége alatt, majd székhelyét az első világháború után Nagyszebenbe tette át. Az alapítvány célja a történeti Magyarország területén élő ortodox román ifjak taníttatásának és nevelésének segítése volt. 1918-ig mintegy ötezer erdélyi és magyarországi román ortodox diáknak nyújtott támogatást, ösztöndíj formájában.¹¹

A román politikai és kulturális elit számos tagja az alapítványnak köszönhette, hogy el tudta végezni az egyetemet. Az alapítvány vagyonát a nagyszebeni érsek pénztára kezelte 1882-től, még hozzá nem is rosszul, hiszen a kétszáz ezer korona értékű alaptőke 1918-ra meg 42-szereződött, vagyis több mint tízmillió koronára rúgott. Az első világháború kezdetén azután az alapítványt hadikölcsön fizetésére kötelezték, amit persze soha nem kapott vissza.¹²

A Gozsdu Alapítvány volt az egyik legnagyobb magánalapítvány az Osztrák–Magyar Monarchiában. Ezen alapítvány támogatásával a XIX. század második felében létrejöhetett egy izmosodó és erősödő román értelmiség. A hazai románság történetében az értelmiségi réteg éppen a kiegyezés korszakában kezdi politikai szerepét. Addig ez a réteg szinte kizárólag papokból és tanítókból állott. A Gozsdu Alapítványnak köszönhetően, a XIX. század második felében a román ajkú szabadfoglalkozású személyek száma évről évre nő, különösen az ügyvédeké, az orvosoké, a bankároké és a gazdasági szakembereké. Az alapítvány közel ötvenéves működése során nagyon fontos hatással volt az erdélyi és magyarországi román kultúra fejlődésére.¹³

1918 után alapvetően új helyzet állt elő, ugyanis az alapítvány vagyona Magyarországon maradt, a kuratórium azonban Nagyszebenben székel, míg az alapítvány gondnoki hivatala Budapesten a Holló u. 8. sz. alatt működött. Az első világháborút záró trianoni békeszerződés 249. cikkének 6. pontja értelmében Magyarország köteles rendezni a Gozsdu Alapítvány sorsát. Az alapítványi javakat fel kellett osztani Románia (90%), Jugoszlávia, Csehszlovákia (6%) és Magyarország (4%) között.¹⁴

A húszas évek elején meginduló tárgyalások hamar elakadtak, mivel a magyar kormánynak kezdettől fogva az volt az álláspontja, hogy rekompenzációs alapon kell rendezni az alapítvány ügyét. A végleges megállapodásig 1924-ben ideiglenes egyezséget kötött a két fél, amely szerint az alapítványi képviselő szabadon rendelkezhet a vagyon felett. Ez akkor nagy értékű budapesti bérházakból, a Pesti Hazai Első Takarékpénztárnál letétben lévő értékpapírokból, valamint román területen egy nagyváradi házból és a nagyszebeni görögkeleti érsekség által kezelt értékpapírokból állt.

A Gozsdu Alapítvány végleges rendezése céljából a román kormány egy éven belül köteles volt összehívni Nagyszebenbe közös tárgyalásra Magyarországot, Jugoszlávia és Csehszlovákia képviselőit és szakértőit. Többszöri kísér-

¹¹ Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu 1870–1952 / A Gozsdu Alapítvány története 1870–1952*, Budapest–Budapest, 1995, 39–50.

¹² Veritas: *A magyarországi románok egyházi, iskolai, köznevelődési, közigazgatási intézményeinek ismertetése*, Budapest, 1908, 359.

¹³ Maria Berényi, *Viața și activitatea...*, i. m., 139–147.

¹⁴ Országos Levéltár Miniszterelnökségi Iratok (továbbiakban OL ME) K 28 406. t. 1935-B-15261

letek ellenére a tárgyalást nem sikerült tető alá hozni.¹⁵

A román kormány 1925-ben újra összehívta az érdekelteket – Csehszlovákiát és Jugoszláviát együtt a vagyon hat százaléka illette –, de a magyar kormány halasztást kért.¹⁶ A későbbi tárgyalásokon pedig azt szeretnék volna elérni, hogy az ingó vagyon kiadassék Romániának, ám az ingatlanok a területi elv alapján Magyarországot illessék.¹⁷ 1927-ben a magyar kormány zároltatta a Gozsdu Alapítvány összes számláját, így a kuratórium már nem rendelkezhetett felettük.¹⁸

A következő találkozót Párizsban rendezték meg 1930-ban, de csupán a tárgyalások felgyorsításában tudtak megegyezni a felek. Egy újabb megállapodást írt alá a román és magyar kormány, mely szerint gyorsítják a tárgyalási folyamatot, és törekednek az ügy végleges rendezésére rövid időn belül. Ha ez nem történne meg hat hónapon belül, akkor úgy Romániának, mint Magyarországnak jogában áll a hágai Nemzetközi Bírósághoz fordulnia jogorvoslatért. A magyar delegáció a halogató taktikát választotta, de arra nagyon ügyelt, hogy a kérdés ne kerülhessen a hágai Nemzetközi Bíróság elé, mivel tudatában volt annak, hogy jogi érvei gyöngék.¹⁹

A két tárgyalódelegáció diplomáciai manőverezésbe kezd. A román kormány 1934-ben új ajánlatot tesz a Gozsdu Alapítvány kérdésének megoldására. A román tárgyalóbizottság elnöke, Ioan Lapedatu tudomására hozza a magyar félnek, hogy a román kormány elfogad egy minimális rekompenzációt, így a Vöröskereszt kolozsvári ingatlanait (szanatóriumot), a nagyszebeni Terézia Árvaházat és a háromszéki (sepsiszentgyörgyi) tanalapot hajlandó átengedni a Gozsdu Alapítvány budapesti ingatlanai ellenében. A magyar kormány az ajánlatot elfogadta.²⁰

Sok huzavona és 17 évi tárgyalássorozat után, 1937. október 27-én Bukarestben létrejött a végleges megegyezés Magyarország és Románia között. Az okirat értelmében „Magyarország a hatályba lépéstől számított 30 nap alatt átadja Romániának a Gozsdu Alapítvány Magyarország területén lévő egész vagyont, az arra vonatkozó összes jogokkal és kötelezettségekkel (...) Románia megfelelő összegű pengő fog átadni abból a célból, hogy egy új alapítvány létesíttessék,

Emléktáblája a Budapest, Holló u. 8. szám alatti
Budapesti Román Ortodox Kápolna falán

¹⁵ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁶ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁷ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁸ OL ME K 28 406. t. 1935-B-15261

¹⁹ OL ME K 28 406. t. 1934-B-15047

²⁰ OL ME K 28 406. t. 1934-B-15047

amely a Magyarországi görögkeleti románok ösztöndíj alapítványa nevet fogja viselni.²¹ A megállapodást a román parlament 1938-ban, a magyar 1940-ben ratifikálta. Véglegesen azonban mégsem rendeződött az alapítvány ügye, hiszen a második bécsi döntés értelmében bizonyos erdélyi területek ismét Magyarországhoz kerültek. A három fővárosi ingatlan megállapodás kori értéke egyébként több mint egymillió pengő volt, éves tiszta jövedelme pedig százezer pengőre rúgott.

A Románia és Magyarország között 1944. szeptember 6-án beálló hadiállapot következtében minden korábban kötött kétoldalú megállapodás, tehát az 1937-es is, hatályát veszítette, vélekedik napjainkban is a magyar fél. A két állam közötti hadiállapotot az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződések szüntették meg (a magyar békeszerződés 8. cikkelye), amelyek 1947. szeptember 15-én léptek életbe. A párizsi béketárgyalások Románia Magyarországgal szembeni gazdasági követeléseivel ügyében (beleértve a Gozsdu Alapítványt is) fordulatot hoztak két értelemben is. Először, Romániának a trianoni békeszerződés megerősítésére vonatkozó igényét az Egyesült Államok, Nagy-Britannia és a Szovjetunió visszautasították. Románia mint volt ellenséges állam igényeit egy másik volt ellenséges állammal szemben nem érvényesíthette.

Az alapítvány vagyoni helyzete a második világháború miatt jelentősen megromlott. Egyrészt a Gozsdu-udvar épületei komoly károkat szenvedtek a háború alatt, másrészt pedig az 1945–46-os hiperinfláció miatt a bankokban lévő készpénz, valamint a kötvények, részvények elértéktelenedtek (az alapítványnak ebből mintegy 600 ezer aranypengőnyi kára származott), a világháború után gyakorlatilag csupán a bérházakból folyt be valamennyi jövedelem.

A Gozsdu Alapítvány ügye 1947 és 1952 között összekapcsolódott a budapesti törvényszék által kétszer is (1942-ben, majd 1944-ben) újraindított, városrendezéshez kapcsolódó (a Madách sétány terve) kisajátítási eljáráshoz. Mivel az 1937-es egyezmény nem került végrehajtásra, az alapítványt nem idegen jogi személyként, hanem magyar alapítványként kezelték. A budapesti román képviselő 1947. június 19-i szóbeli jegyzékben kérte az épületek kisajátításával kapcsolatos bírósági döntés végrehajtásának elhalasztását. A végrehajtást a magyar igazságügyi hatóságok 1947. november 10-én felfüggesztették. Az a veszély, hogy a bérházak egy részét lebontják, ezzel elmúlt. 1948-tól két román intézmény is használta ideiglenesen a Gozsdu Alapítvány ingatlanait. A Király u. 13. IV. ép. III. em. 26. lakásba költözött be a Magyarországi Románok Kulturális Szövetsége. 1949-ig a Gozsdu-udvarban működött a „Nicolae Bălcescu” Román Kollégium.²²

1952-ben a Gozsdu Alapítvány ingatlanait és vagyonát államosították. Toma Ungureanu, budapesti román lelkész, a házak gondnoka, 1952. március 12-én fellebbezett.²³ A fellebbezésnek nem adtak helyet, így a Gozsdu Alapítvány összes javai a magyar állam tulajdonába kerültek.²⁴

Elhangzott: *A nemzetiségek gazdasági és kulturális tevékenysége Magyarországon a XIX. században és a XX. század első felében* c. konferencián, 2012. október 11-én.

²¹ Magyar Törvénytár, 1940, 149–151.

²² Budapesti Görögkeleti Román Parókia, Gozsdu Alapítvány Archívuma, Nr. 142/1949

²³ Uo., Nr. 17/1952

²⁴ Maria Berényi, *Istoria Fundației Gojdu...*, i. m., 51–63.